

Yetkin talassemiyalı şəxslərin həyatında depressiv hallar

Aygün Hüseynağa qızı Muradlı

Azərbaycan Universiteti

E-mail: muradliaygun9@gmail.com

Rəyçilər: psixol.ü.f.d. T.M. Verdiyeva,
psixol.ü.f.d. A.R. Bünyatova

Açar sözlər: depressiya, talassemiyalı yetkinlər, xəstəxana, sosial mühit

Ключевые слова: депрессия, взрослые с талассемией, больница, социальная среда

Key words: depression, adults with thalassemia, hospital, social environment

İrsi və xroniki qan xəstəliyi olan talassemiya günümüzün ən aktual problemlərindən biridir. Dünyada hər il ən azı 365 min talassemiyalı xəstə uşaq dünyaya gəlir. Talassemiya, insan ömrünü ciddi şəkildə qısaltan və həyat keyfiyyətinə mənfi təsir göstərən xəstəlikdir. Hazırda dünyada 269 milyon talassemiyalı daşıyıcı mövcuddur. Azərbaycanda isə 1 milyona yaxın daşıyıcı və 3 mindən çox talassemiya xəstəsi vardır.

Talassemiya valideynlərindən uşaqlara “miras” qalan genetik qan xəstəliyidir. Talassemiya (yunanca: “dəniz qanı”) ilk dəfə Aralıq dənizi ətrafındakı insanlar arasında aşkarlandığı üçün belə adlandırılmışdır.

Talassemiya xəstəliyinin klinik təzahürü iki talassemiya daşıyıcısının nikahından dünyaya gələn uşaqlarda özünü göstərir. Genetik bir nöqsan nəticəsində hemoglobini meydana gətirən globin zəncirlərinin qırılmasında çatışmazlıq və ya patologiya yaranarsa, talassemiya xəstəliyi baş verir. İnsanlarda müəyyən xüsusiyyətə aid iki gen var, biri anadan, digəri atadan gəlir. Valideynlərdən keçən globin normal olarsa, uşaq sağlam doğulur. Birində problem olduqunda, uşaq daşıyıcı olur. Hər ikisində globin zədəli halda olsa uşaq talassemiyalı dünyaya gəlir və bu hal həyatının sonunadək davam edir (12).

Qan köçürülməsi və çelasiya terapiyası da daxil olmaqla talassemiya müalicəsinin yaxşılaşdırılması xəstələrin ömrünü əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır. Əvvəlcə xəstəlik yetkinlərdə daha az rast gəlinirdi və müalicənin ilk günlərində talassemiya əsasən pediatriya qrupları tərəfindən müalicə olunan gənclərin vəziyyəti kimi qəbul edildi. 1960-cı illərdən bəri, hemato-onkoloji inkişafı ilə birlikdə, talassemiya majorında orta sağ qalma 16 ildən 30 yaşa qədər artmışdır (3).

Yeniyyətlik, bədəndə qalıcı bir dəyişikliklə nəticələnən, uşaq və yetkinlik arasındakı keçid mərhələsidir. Bundan əlavə yeniyyətlik, gənclik, şəxsi və sosial münasibətlər, karyera kimi bir çox dinamik prosesləri özündə ehtiva edir. Eyni zamanda, bu və ya müxtəlif səbəblərdən əhval-ruhiyyədə əhəmiyyətli dəyişikliklərin baş verdiyi bir dövrdür (1).

Xroniki xəstəlikdən dünyaya gələn və bu xronikanın təsirini dərk edən talassemiyalı yeniyyətlər, xəstəliklərinin irəliləməsi və potensial sağlamlıq təhlükələri ilə daha diqqətli olmağa çalışırlar. Buna görə, həyatın bütün anlarında depressiyanın başlanmasına təsir edən əhəmiyyətli problemlərlə qarşılaşırlar. Psixiatrik xəstəliklərə səbəb olan əsas amillər ailə (həddindən artıq qorunmalı, səhlənkər və ya düşmən valideynlər), sosial (mərhəmətli olmayan həmyaşıdlar) və xəstəlik yükü (ağırlaşmalar, qan köçürmələri, dəmir xelativası). Bundan əlavə, talassemiyalı yeniyyətlərdə utanc və ya inkar hissi, xəstəliyin nəticəsi ilə bağlı qeyri-müəyyənlik və ictimai həyatda məhdudiyətlər qoyan damğalanma və ya ölümün qorxusu hiss olu-

nur (2).

Yeniyyətlik dövründə özünəməxsus psixoloji proses və böyüməyin normal inkişaf mərhələsi üçün vacib olduğu çox bilinir. Normal bir gəncin müstəqil olmağa çalışdığı dövr, talassemiya, əvvəllər valideynləri tərəfindən idarə edilə bilən daha çox diqqət və planlaşdırma tələb edən xəstəliyin gündəlik aradan qaldırıcı təbiətini idarə etmək üçün çox səy göstərərək normal yaşamağa çalışır (7). Eyni zamanda, yeniyyətlərin axtardığı müstəqillik, xəstəlik və "passiv" vəziyyətə gətirən fəsadlar ilə məhdudlaşır. Məsələn, yeniyyətlər bədənlərinə nəzarət edə bilmirlər, çünki qan köçürülməsindən asılıdırlar, buna baxmayaraq anemiya əlamətlərini aradan qaldırırsalar da, orqanlarında dəmir yükü artmış olur. Həqiqətən də, xroniki terapiya davamlı olaraq həssaslığı və başqalarına asılılığı xatırladır, bununla birlikdə fərdi böyümə, özünəməxsus şəxsiyyət statusu və zehni sağlamlığa təsir göstərir. Nəticədə, yeniyyətlik dövrü yetkinləşmə prosesində məhdudlaşdırıcı amil olan valideynlərdən tam asılılıq kimi anormal bir çərçivə ala bilər (5).

Bununla birlikdə, fərdlərin xəstəliklərini qəbul etmə qaydalarını nəzərə almaq çox önəmlidir, çünki onun qəbulu yetkinliyə normal keçid üçün əsas elementdir (6).

Sağlamlıq mütəxəssisləri və yeniyyətləri dəstəkləyən şəbəkə (ailə, sosial) özlərinə inamlı olmalarına, hörmətlərini artırmalarına və nəticədə özlərini təmin edən bir fərd halına gəlməsində həlledici rol oynayırlar. Konkret olaraq, həm yeniyyətlərin inkişafını, həm də ehtiyaclarını uyğun dəstəklə birlikdə dərinlən anlamağa əsaslanan qayğı göstərilməsi, psixiatrik proseslərin qənaətbəxş sosial uyğunlaşması və qarşısının alınması üçün bir şərt olan adaptiv strategiyaların və müdafiə mexanizmlərinin inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə kömək edir (8).

Daha yaxın diqqət tələb edən bir cəhət, iştahsızlıq və ya həddindən artıq yemək, yuxu çətinliyi, fəaliyyətin məhdudlaşdırılması, subyektiv şikayətləri əvəz edən somatik şikayətlər, fiziki görünüş və zehni sağlamlıq üçün zəif narahatlığı ehtiva edən yeniyyətlik dövründə depressiyanın klinik görünüşünün ünsürləridir (9).

Getdikcə artan sayda gəncin yetkinlik yaşına çatması ilə talassemiya, "keçid" adı verilən bir müddətdə pediatrik şəraitdə deyil, böyüklərdə çatdırılması lazım olan əhəmiyyətli bir sağlamlıq ehtiyacına sahib olan xroniki bir xəstəlik halına gəldi. Həqiqətən, osteoporoz, ürək xəstəliyi, orqan çatışmazlığı kimi bir çox komplikasiyaya məruz qalmış yetkinlər, pediatrik olmayan bir vəziyyətdə müalicə tələb edirlər. Bu problemin iki yolu var, bir tərəfdən səhiyyə işçiləri bu keçişə daha az hazırdırlar və ya digər tərəfdən bir çox mərkəz lazımı avadanlıqların olmaması da daxil olmaqla pediatrik xəstələrin qayğısına qalır. Maraqlısı budur ki, talassemiya mərkəzlərindən yetkin səhiyyə müəssisələrinə köçən yetkin şəxslər, əsasən mütəxəssis və mərkəz çatışmazlığı ilə əlaqəli müvafiq müalicə ala bilməmək riski ilə qarşılaşırlar. Hər hansı bir xroniki xəstəliyin idarə olunması, bu vacib keçidi asanlaşdırmaq üçün müxtəlif həll proseslərinə ehtiyac duyur və uşaqlarda böyüklərdəki səhiyyə işçiləri arasında ilkin effektiv ünsiyyətlə nəticələnir (4).

Günümüzdə xəstələrin pediatrik yaş qrupundan yetkinliyə keçməsi, onların fərqli ehtiyacları yaşaması və çətinliklər klinik praktikada ön plana çıxmışdır. Stress narahatlıqlarının səbəblərinin illərlə dəyişdiyi və müalicənin yaxşılaşdırıldığı diqqət çəkir. Məsələn, əvvəlki onilliklərdə ağır həyat şərtləri və ölüm gözlədikləri yerlərdən qaynaqlanan psixo-sosial sağlamlıq xəstəliklərinin yüksək yayılması mövcud idi. Bununla birlikdə, müasir dövrdə psixo-sosial sağlamlıq problemləri zəif sosial-iqtisadi vəziyyətə, gələcəyə dair qeyri-müəyyənliliyə və ya ailənin yükü olma narahatlığına səbəb olur (7).

Psixososial sıxıntının başlamasından məsul olan digər amillər uzunmüddətli xəstəlik, aşağı məhsuldarlıq, məhdud ailə, təhsil və imkanlardan yüksək səviyyəli istifadə etməmək kimi fə-

sadlara səbəb olur. Terapevtik rejimə mənfi təsir göstərdiyi göstərildiyi üçün müalicəsi ilə əlaqədar əhəmiyyətli narahatlıqlar ortaya çıxır. Daha spesifik olaraq, davam edən terapiyaya uyğunluq üçün əhəmiyyətli bir maneə hesab olunur (10).

Rutin xəstəxanaya yerləşdirilmək, həm də talassemiyalılara xəstəliklərini həmkar və ətrafındakı şəxslərə bildirmək məcburiyyətində qalma riski yüksəkdir, beləliklə potensial qərəz və ayrı-seçkiliklə üzləşirlər. Bu amil, sosial-mədəni və dini nüanslar nəzərə alındıqdan sonra ictimaiyyətin məlumatlılığını artırmaq, hər hansı bir yanlış düşüncəni ortadan qaldırmaq və cəmiyyət tərəfindən damğalanmamaq üçün vacibdir (11).

Cinsiyyətə gəldikdə, xəstəliyin psixososial cəhətləri həyat keyfiyyətinə təsir edən mühüm amillər olaraq qiymətləndirmək üçün qadınlarla kişilər arasında bəzi fərqliliklər vardır, belə ki, talassemiyalı qadınların kişilərə nisbətə daha uzun yaşadıkları, ürək-damar hadisələrinin daha az nisbətə olduqlarıdır (3).

İnsanlar arasında xalqın məlumatlı olmaması və ya terapiyanın maliyyətinin çox bahalı olduğu və ya olmadığı müşahidə edilən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə, xəstəliyin öhdəsindən gəlmək üçün səy göstərən talassemiyalı böyüklər, məyusluq, kədər, düşmənçilik, depressiya, narahatlıq, ölüm qorxusu, inamsızlıq, təcrid və qəzəb kimi psixoloji hislər yaşayırlar.

Talassemiyalılara xəstəliyin mahiyyəti, müalicəyə ehtiyac, yeni tibbi protokollar barədə başa düşülən və doğru bir şəkildə məlumat vermək həm talassemiya, həm də depressiya nəticələrinə faydalı təsir göstərir. Bilik çatışmazlığı lazımsız depressiyaya səbəb ola bilər. Məlumat vermə fərdi və yaş, inkişaf mərhələsi, psixoloji yetkinlik, şəxsiyyət və ailə mühitinə uyğun olmalıdır.

Talassemiya xəstələri zehni sağlamlıq problemlərinin qarşısının alınması üçün ömürlük psixoloji dəstəyə ehtiyac duyurlar. Talassemiya xəstələri üçün psixoloji proqramların həyata keçirilməsində əsas məqsəd, sosial şəbəkəyə inteqrasiyasını genişləndirmək, bilik çatışmazlıqlarını minimuma endirmək və təhsil, fərdi və karyera hədəflərini planlaşdırmaq və həyata keçirmək üçün kömək göstərməklə depressiya ilə mübarizə aparmaqdır.

Məqalənin aktuallığı. Hazırda yaşadığımız cəmiyyətin bir çox problemi var və bu problemlər istənilən formada təzahür edə bilər. Talassemiyalı şəxslər cəmiyyətin ayrılmaz tərkib hissəsi olduğundan, depressiv proseslər onların həyatına təsir göstərməkdədir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Mövzunun elmi yeniliyi yetkin yaşda olan talassemiyalı şəxslərin depressiv halı ilə bağlı bilinən fikirlərə yeniliklərin gətirilməsindən ibarətdir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Bu mövzunun əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, psixologiya sahəsində çox tədqiqatlar və işlər bu mövzunu əhatə etmir. Beləliklə, bu tədqiqat mövzunun aktual olmasını vurğulamaq məqsədi ilə aparılır. Tədqiqatın əsas məqsədlərindən biri də talassemiyalı yetkinlərin psixoloji problemlərinin tədqiq edilməsi sahəsində görülən işlərin azlığı və bu sahədə inkişafa təkan verməkdir.

Ədəbiyyat

1. Angastiniotis M. The adolescent thalassemic. The complicant rebel. Minerva Pediatr, 2002.
2. Atkin K, Ahmad W. Living a "normal life": young people coping with thalassemia major or sickle cell disorder. SocSci Med., 2001.
3. Compagno LM. Caring for adults with thalassemia in a pediatric world. Ann N Y Acad Sci., 2005.
4. Kennedy A, Sloman F, Douglas JA, Sawyer SM. Young people with chronic illness: the

approach to transition. InternMed J., 2007.

5. Khairkar P, Malhotra S, Marwaha RK. Growing up with the families of β -thalassaemia major using an accelerated longitudinal design. Indian J Med Res., 2010.

6. Khurana A, Katyal S, Marwaha RK. Psychosocial burden in thalassemia. Indian J Pediatr., 2006.

7. Levine L, Levine M. Health care transition in thalassemia: pediatric to adult-oriented care. Ann N Y Acad Sci. 2010.

8. Lyrakos G, Vini D, Drosou-Servou M. Psychometric properties of the Specific Thalassemia Quality of Life Instrument for adults. Patient Prefer Adherence. 2012.

9. Mikelli A, Tsiantis J. Brief report: Depressive symptoms and quality of life in adolescents with β -thalassemia. J Adol. 2004.

10. Musallam K, Cappellini MD, Taher A. Challenges associated with prolonged survival of patients with thalassemia: transitioning from childhood to adulthood. Pediatrics. 2008.

11. Naderi M, Hormozi M, Ashrafi M, Emamdadi A. Evaluation of Mental Health and Related Factors among Patients with Beta-thalassemia Major in South East of Iran. Iranian J Psychiatry. 2012.

12. "What Causes Thalassemias?". NHLBI. 3 July 2012. Archived from the original on 26 August 2016. Retrieved 5 September 2016.

А.Г. Мурадли

Депрессивные состояния в жизни взрослых, больных талассемией

Резюме

Талассемия - это хроническое наследственное заболевание крови, которое длится до конца жизни человека и включает ряд процессов, необходимых для выживания. Наряду с процессом здоровья талассемия оказывает серьезное влияние на социализацию человека, психическое здоровье и депрессию.

А.Н. Muradli

Depressive conditions in the lives of adults with thalassemia

Summary

Thalassemia is a chronic and heritable blood disease that lasts until the end of a person's life, and involves a number of processes necessary for life to continue. In addition to the health process, thalassemia has a serious impact on a person's socialization, mental health and depression.

Redaksiyaya daxil olub: 26.11.2020